

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Tarım Bilimleri Dergisi
(YYU Journal of Agricultural Science)

<http://dergipark.gov.tr/yyutbd>

Araştırma Makalesi (Research Article)

Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bal Üretim ve Ticareti Açısından Coğrafi İşaret Uygulamalarının Değerlendirilmesi

Özge SAYGIN ALPARSLAN^{*1}, Nevin DEMİRBAŞ²

¹Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Programı

²Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 35040, İzmir, Türkiye

*Sorumlu yazar e-posta: saygin.ozge@outlook.com

Makale Bilgileri

Geliş: 01.04.2019

Kabul: 17.09.2019

Online Yayınlanma 30.09.2019

DOI: 10.29133/yyutbd.547413

Anahtar kelimeler

Avrupa Birliği,

Bal,

Bal Ticareti,

Coğrafi işaretler,

Türkiye.

Öz: Bal, beslenme için önemli olduğu kadar, bir sektör olarak ülke ekonomileri için de önemli bir arı ürünüdür. Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye dünya bal üretiminde Çin’den sonra ikinci ve üçüncü sıradadır. AB, en büyük bal ithalatçısı olmasının yanında uluslararası piyasalara yüksek kaliteli bal ihraç etmektedir. Türkiye ise bal üretim miktarı ve çeşitliliği yönünden sahip olduğu potansiyele rağmen, henüz uluslararası piyasalarda hak ettiği yere gelememiştir. AB’nin bal üretim ve ticaretindeki başarısı üzerinde balların uzun zamandan beri coğrafi işaret sistemi ile korunması ve sektörün sistematik uygulamalarla desteklenmesi etkili olmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de bal üretim ve ticareti açısından coğrafi işaret uygulamaları AB örneğinde değerlendirilmiştir. Çalışma 2007-2016 yılları arasındaki on yıllık dönemi kapsayan bir araştırma makalesidir.

Evaluation of Practices on Geographical Indication in Terms of Honey Production and Trade in the European Union and in Turkey

Article Info

Received: 01.04.2019

Accepted: 17.09.2019

Online Published 30.09.2019

DOI: 10.29133/yyutbd.547413

Keywords

European Union,

Honey,

Honey Trade,

Geographical indication,

Turkey.

Abstract: Honey is an important bee product for the economies of the country as a sector as well as important for nutrition. The European Union (EU) and Turkey are ranked second and third in the world after China in honey production. The EU is the largest importer of honey and exports high quality honey to international markets. Despite the potential to have the honey production in terms of quantity and diversity of Turkey, has not yet come to the place it deserves in the international markets. The EU’s success in honey production and trade has been effective in protecting honey with a geographical indications system for a long time and supporting the sector with systematic practices. In this study, geographical indications and trade practices in terms of honey production in Turkey is evaluated in the EU special. The study is a research article covering the ten-year period between 2007-2016.

1. Giriş

Bal arılar tarafından üretilen doğal bir gıda olup; diğer arıcılık ürünleri olan propolis, arı sütü, arı zehri, balmumu, polen gibi ürünlere göre üretimi ve tüketimi daha yüksektir (Karadal ve Yıldırım, 2012; Mutlu ve ark., 2017). İnsan beslenmesinde önemli bir yeri olan balın üretim ve ticareti günümüzde birçok ülke için önemli bir sektör haline gelmiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)’nün verilerine göre 2016 yılında dünya genelinde 90 milyon 564 bin 654 adet kovan bulunmaktadır. Bu kovanlardan yaklaşık olarak bir milyon 787 bin ton bal elde edilmiştir

(FAO, 2018f). Aynı yıl, 490 bin 839 ton ile bal üretiminin en fazla olduğu ülke Çin'dir. Çin'i Avrupa Birliği (AB) (237 bin 549 ton) ve Türkiye (105 bin 532 ton) izlemektedir. Dünyada 2016 yılında 2 milyar 47 milyon 954 bin \$ değerinde bal ithalatı ve 2 milyar 45 milyon 41 bin \$ değerinde bal ihracatı yapılmıştır (FAO, 2018e). Günümüzde tüketiciler, standart ballar yerine özellikli, kaynağı belli ve güvenilir ballara yönelmektedirler (Niyaz ve Demirbaş, 2017). Bu nedenle, rekabetin yüksek olduğu dünya bal piyasasında ülkelerin ballarını coğrafi işaretler ile tescillemeleri tüketici tercihleri ve ihracatta sağlayacağı avantajlar açısından önemlidir.

Coğrafi işaretler bir coğrafi yöreyle özdeşleşmiş, ayırt edici özelliklerinin bazıları ya da tümü bu yöreden kaynaklanan ve söz konusu özellikleri ve kalitesi dolayısıyla bilinirliğe ulaşmış ürünleri belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Coğrafi işaretler üreticiyi ve tüketiciyi birlikte korumasının yanı sıra genel kamu yararlarının gözetilmesini de sağlamaktadır. Yasal olarak ilk adımları Fransa, İtalya gibi AB üyesi ülkelerin kendi kanunlarında yer vermesiyle atılmış olan coğrafi işaretler, bugün organik sertifikasyon ve gıda kalite sigorta programları ile birlikte AB Gıda Kalite Politikasının temel taşlarından birisidir (Demirbaş ve ark., 2006; Becker ve Staus, 2009). Dünyadaki gelişmelere paralel olarak özellikle son yıllarda Türkiye'de de ürünlerin kaynağına ve coğrafi işaretlere olan ilgi artmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konum ve üç ayrı iklim kuşağına sahip olması, farklı toprak yapısı ile kültürel miras ve beşeri sermayesinin çeşitliliği sadece bu topraklara özgü ürünlerin ve imalat tekniklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gökövalı, 2007). Bu faktörler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de coğrafi işaretli ürün üretme potansiyel ve çeşitliliğinin son derece yüksek olabileceği belirtilmektedir (Çalışkan ve Koç, 2012; Kantarcı, 2017; Kantaroğlu ve Demirbaş, 2018).

Bu çerçevede arı yetiştiriciliği ve bal üretimi değerlendirildiğinde, Türkiye'de farklı ekolojik koşullara kolaylıkla uyum sağlayan birçok arı ırk ve ekotipi ile yıl boyunca nektar ve polen sağlayan oldukça zengin floral kaynakların bulunması bir avantajdır (Semerci, 2017). Bu durum, ülkenin farklı bölgelerinde, farklı özelliklerde ve kendi ünü olan ballarının üretilmesine olanak sağlamaktadır. Bu makalede, Türkiye'nin üretim miktar ve çeşitliliği yönünden avantajlı olduğu balın, üretim ve ticareti açısından coğrafi işaret uygulamalarının AB örneğinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

AB'nin bal üretim ve ihracatında dünya piyasasında geldiği noktada ballarını coğrafi işaret sistemi ile korumalarının ve desteklemelerinin önemi büyüktür. Türkiye ise önemli bal üreticisi ülkelerden biri olmasına rağmen, dünya piyasalarında rekabetçi konuma erişebilmiş değildir. Bu durum üzerinde coğrafi işaret uygulamalarına gereken önemin geç verilmeye başlanması önemli bir etkidir. Bu araştırmanın ana hipotezi coğrafi işaret uygulamalarının bal üretim ve ticareti üzerinde önemli avantajlar sağlayabileceğidir.

Araştırmada, AB'nin ve Türkiye'nin bal üretim ve ticaret göstergelerinin değerlendirilmesinde Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nün ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nün veri tabanlarından sağlanan kovan sayısı (adet), bal üretim miktarı (ton), bal ithalat ve ihracat miktarları (ton) ile ithalat ve ihracat değerleri (\$) değerlendirilmiştir. AB'de coğrafi işaret kavramının gelişimi, günümüzde takip edilen süreç ve kanuni uygulamalarının değerlendirilmesinde Avrupa Komisyonu'nun ve AB Hukukunun raporlarından ve verilerinden yararlanılmıştır. AB'de coğrafi işaret tescili almış ve tescil başvurusu yapılmış ballara ait bilgilere ulaşılmasında ve değerlendirilmesinde ise Avrupa Komisyonu'nun tarım ve gıda veri tabanı olan DOOR kullanılmıştır. Türkiye'de coğrafi işaret kavramının gelişimi, izlenen süreç ve hukuki dayanakları, coğrafi işaret tescilli ve başvurusu yapılmış ballar ile ilgili değerlendirmelerde ise, coğrafi işaret tescili ve denetimi işlemlerini yürütmekle yetkili kurum olan Türk Patent ve Marka Kurumu'nun veri tabanından yararlanılmıştır. Elde edilen veriler grafik ve çizelgeler kullanılarak değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Coğrafi İşaret Kavramı ve Önemi

Kullanıldıkları ürünlerin kökenini göstermesi nedeniyle markaların ilk hali olarak ortaya çıkan coğrafi işaretler, temel olarak coğrafi kökeni nedeniyle önemli olan ürünleri ayırt etmek için

kullanılmışlardır. Coğrafi işaret kavramının ilk ortaya çıkışı ve tarihçesi ile ilgili farklı kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Bazı kaynaklara göre coğrafi işaretler ilk olarak eski Mısır'da piramitlerin yapımında kullanılan dayanıklı tuğla ve taşların kökenlerini, eski Yunan'da ise Thaos Adası şaraplarının kalitesini belirtmek için kullanılmışlardır (Tekelioğlu, 2008; Özgür, 2011). Ortaçağ'da ise Avrupalı tacirler tüketicilere karşı ürünlerinin seçkinliği belirtmek için bu tip işaretler kullanmışlardır. Tanınan bazı peynir çeşitlerinin kökenleri bu döneme dayanmaktadır. İtalya'da Parmesan Peyniri, Hollanda'da Edam Peyniri, Fransa'da Comte ve Gravyer Peyniri bu peynir çeşitlerine örnek gösterilebilir (Kop ve ark., 2006; Özgür, 2011). Bu ürünlerin günümüzde de uluslararası bir bilinirliğe sahip olmaları, ürünlerin korunmasında ve tanınmasında coğrafi işaretlerin ne denli etkili ve önemli olduklarını göstermektedir.

Coğrafi işaret koruması öncelikle üreticilere tüketicilerin beklenti ve tercihlerine cevap verme, haksız rekabetin önüne geçme ve pazar odaklı ürün üretme imkânı tanımaktadır. Coğrafi işaret sahibi ürünler kalite, izlenebilirlik ve gıda güvenliği için standartlara sahip olma özelliği taşıdıkları için ortaya çıkan tüketici beklenti ve tercihleriyle sıklıkla uyum içindedirler (Doğan ve Gökovalı, 2012; Balaban, 2016; Kan ve ark., 2017). Üreticiler açısından coğrafi işaretin sağladığı belki de en önemli avantaj ürünün fiyatına olan etkisidir. Dünya piyasasında, coğrafi işaret taşıyan ürünlerin perakende fiyatları, benzerlerine göre daha yüksektir. Örneğin, Fransa'da coğrafi işaretli peynirler ile diğer peynirler arasındaki fiyat farkı %30 iken; şarap gibi özellikli bir üründe bu fark %230 gibi ciddi bir seviyeye ulaşabilmektedir (Balaban, 2016). Buna göre, coğrafi işaretlerin üreticilere ürünlerini farklılaştırma imkânı sunarak, pazar güçlerini arttırdığı ifade edilebilir. Buna ek olarak, coğrafi işaretler üretim masraflarının azalmasına yardımcı olmakta ve üreticiler arasında gelir istikrarının sağlanabilmesinde de bir araç olarak görülmektedir (Rangnekar, 2004; Orhan, 2010; Başaran, 2016).

Üreticilerin coğrafi işaret tescili ile elde ettikleri bir diğer avantaj ise aynı isim altında taklit üretim yapanları engellemesidir. Aslına uygun üretimin yapılması koşuluyla bu özellik, çoğunluğu küçük ölçekli işletmelerden oluşan yerel ekonomilerin devamlılığını sağlamada çok önemli roller üstlenebilmektedir (Doğan ve Gökovalı, 2012; Doğan, 2015). Coğrafi işaretlerin tek başına kırsal kalkınma için çözüm olduğunu söylemek yeterli olmamakla birlikte, iyi yönetildikleri takdirde kalkınma için güçlü bir araç oldukları da belirtilmektedir (Kan ve ark., 2017).

Ülke ekonomileri açısından ise coğrafi işaretler, mal piyasalarından daha kazançlı olan niş pazarlara girişi kolaylaştıran ve niş ürünleri geliştiren gerçek bir pazarlama aracıdır. Reviron ve arkadaşlarının 2009 yılında yayınladıkları rapora göre, Fas'ta üreticilerin coğrafi işaretli argan yağından elde ettiği gelir iki milyon dolardır ve bu gelirin % 70'ini ihracat gelirleri, kalanını da coğrafi işaretlerin getirilerinden bir diğeri olan yörenin popülerliğinin artmasıyla sağladıkları turizm gelirleri oluşturmaktadır.

Yapılan çalışmalar, coğrafi işaretlerden en fazla fayda sağlayanların gelişmiş ülkeler olduklarını göstermekle birlikte, sağladığı bütün avantajlar bir bütün olarak ele alındığında, coğrafi işaretli ürünlerin üretimleri ve ticaretleri esas olarak tarım ve gıda ürünlerine dayanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Reviron ve ark., 2009; UNCTAD, 2015).

AB, birçok avantajı beraberinde getiren coğrafi işaret tescilini bir sistem haline getirerek yıllardır gıda ve tarım ürünlerini korumak için uygulamaktadır. AB'nin gıda ve tarım ürünlerine yönelik kalite politikası; menşe işareti (Protected Designation of Origin, PDO), mahreç işareti (Protected Geographical Indication, PGI), ve geleneksel özellikli ürün (Traditional Speciality Guaranteed, TSG) olarak adlandırılan kavramları kapsamaktadır (Demirbaş ve ark., 2006). Geleneksel ürünlerin ayrı olarak korunduğu 509/2006 sayılı tüzük iptal edilerek yerini 151/2012 sayılı Tüzüğe bırakmıştır. Bu kavramları birlikte koruyan ilgili tüzükte ve AB Coğrafi İşaretler ve Köken Göstergeleri (EC, 2018; EUR-LEX, 2018)'nde *PDO*; kalitesi veya karakteristik özellikleri, esas olarak veya sadece belli bir coğrafi çevrenin doğal ve beşeri faktörlerine bağlı olan ürünleri belirtmektedir. *PGI*; belirli bir bölge, alan veya (bazı istisnai durumlarda) tüm ülkeden kaynaklanan tarım ve gıda ürünlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. *TSG ise*; geleneksel olarak o ürüne atfen kullanılmakta olduğunu veya o ürünün geleneksel ya da spesifik karakterini tanımladığını göstermektedir. Ayrıca ürünün TSG alabilmesi için en az bir jenerasyon olarak ifade edilen 30 yıl boyunca kullanılıyor olması gerekmektedir. TSG tescili kazanan ürünler PDO ve PGI'dan farklı olarak dünyanın herhangi bir yerinde üretilebilmektedirler.

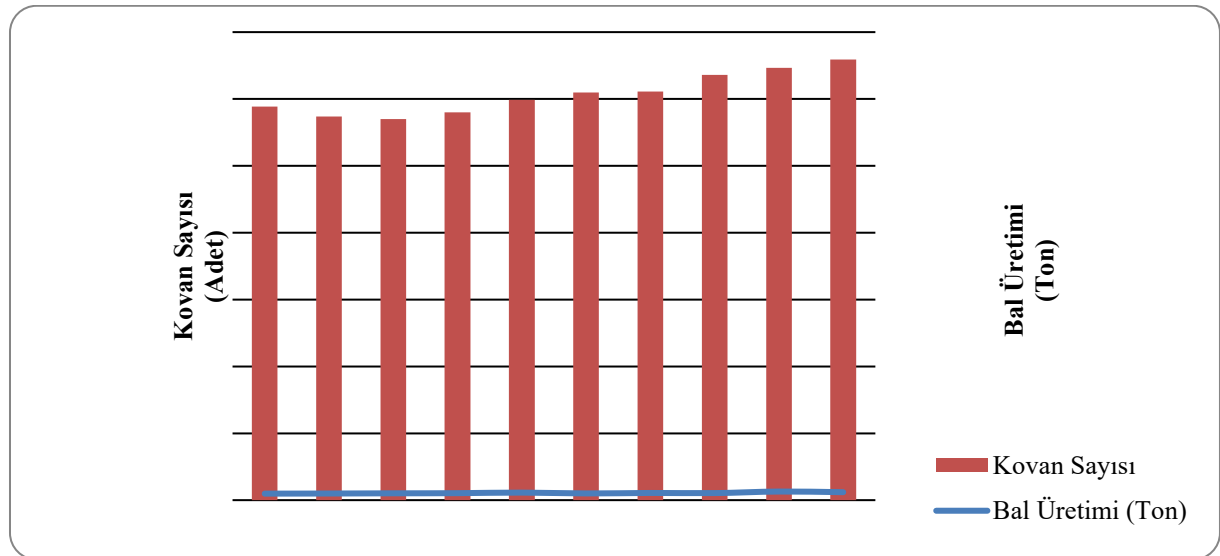
Tescil başvurusu Avrupa Komisyonu’na yapılmaktadır. İlgili tüzüğe (151/2012 Sayılı) göre, kanuni oluşumuna ve birleşimine bakılmaksızın üreticilerden oluşan gruplar coğrafi işaret başvurusunda bulunabilmektedirler. Başvuru AB üyesi ülkelere yapılabildiği gibi AB aday ve üçüncü ülkelerden de yapılabilmektedir. AB’ye başvuruda bulunulacak coğrafi işaret eğer AB üyesi ülkelere birine ait ise; öncelikle kendi ülkesinde ulusal inceleme sürecine tabi olur. Bu sürecin ardından üye ülkenin resmi kurumu tarafından komisyona iletilir. AB Komisyonu başvuruyu aldıktan sonra 6 ay içinde incelemesini yapar ve varsa eksiklikleri başvuru sahibine bildirerek tamamlanmasını ister. İnceleme neticesinde kabul edilen başvurular AB Resmi Gazetesi’nde ilan edilir. Üç ay içinde hakkında itiraz yapılmayan ya da yapılan itirazı incelenerek olumlu sonuçlanan başvurular tescile bağlanır (EC, 2018; TPE, 2015).

Türkiye’de ise coğrafi işaretler, 22/12/2016 tarihinde kabul edilen ve 10/01/2017 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 6779 sayılı Sınai Mülkiyet Hakkı Kanunu’nun ikinci kitabının birinci kısmında “Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Hakkı” başlığı ile korunmaktadır (Resmi Gazete, 2017). İlgili kanun menşe adı, mahreç işareti ve geleneksel ürün adı kavramlarını içermektedir. Bu kavramların tanımları AB’nin ilgili tüzüğünde belirtilenlerden farklıdır. Türkiye’de coğrafi işaret tescilli işlemleri, Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK) tarafından yürütülmektedir (Kantaroglu ve Demirbaş, 2018). Tescil süreci AB’nin tescil sürecinden farklıdır. Bununla birlikte, Türkiye’de koruma kapsamına giren ürünler AB’dekinden daha geniştir. İlgili Kanun’un 33. Maddesi’nde belirtildiği üzere; doğal ve beşeri unsurların bir araya gelmesi sonucu gıda, tarım, maden, el sanatları ürünleri ve sanayi ürünlerinden şartlara uygun olanlar, tescil edilmesi şartıyla, coğrafi işaret veya geleneksel ürün adı korumasından yararlanmaktadır. Coğrafi işaret koruması, AB ülkeleri ve Türkiye gibi dünyanın iki önemli üretici açısından bal üretiminde kalite ve sürdürülebilirlik ile uluslararası ticareti açısından da oldukça önemlidir.

3.2. AB ile İlgili Bulgular

3.2.1. AB Ülkelerinde Kovan Varlığı ve Bal Üretimi

AB, Çin’den sonra dünyanın en büyük ikinci bal üreticisidir. AB, 2007 yılında 11 milyon 776 bin 211 adet olan kovandan 195 bin 194 ton bal elde etmiştir. 2016 yılında ise kovan sayısı 13 milyon 183 bin 879 adete çıkmış, üretilen bal miktarı da 237 bin 549 tona ulaşmıştır (FAO, 2018d) (Şekil 1.) Bu on yıllık süre içerisinde kovan başına ortalama 17.73 kg bal elde edilmiştir. 2016 yılında kovan başına elde edilen bal miktarı ise 18 kg’dır. FAO’nun verilerine göre dünyada 2016 yılında 90 milyon 565 bin 654 kovandan 1 milyon 786 bin 996 ton bal üretilmiştir. Bu veriler kovan başına yaklaşık 20 kg bal elde edildiğini göstermektedir. AB’nin kovan verimi dünya ortalamasına çok yakındır.

Şekil 1. AB’de Kovan Varlığı ve Bal Üretimi (FAO, 2018d).

AB'de arıcılık faaliyeti hemen tüm üye ülkelerde yapılmakta; ancak üretim yöntemleri, hasıla ve şartlar farklılık göstermektedir (Aytüre, 2017). FAO 2016 verilerine göre Birlik içerisinde İspanya % 21'lik oran ile kovan varlığı en fazla olan ülkedir. İspanya'yı Polonya (%12), Yunanistan (%11) ve Romanya (% 10) izlemektedir. Fransa, Almanya, Bulgaristan ve Macaristan % 6'lık payları ile kovan varlıkları birbirine yakın olan diğer üretici ülkelerdir (FAO, 2018a).

Aynı yılın verilerine göre en fazla kovana sahip olan İspanya bal üretiminde de 34 bin 26 ton ile ilk sıradadır. İkinci sırada ise 26 bin 360 ton ile Macaristan gelmektedir. Üçüncü sırada 21 bin 600 ton ile Almanya ve dördüncü sırada Almanya'dan çok az bir farkla (21 bin 202 ton) Romanya bulunmaktadır. Bu veriler ülkelerin kovan varlıkları ve bal üretim miktarlarının her zaman doğru yönlü bir ilişki göstermediğini ortaya koymaktadır.

3.2.2. AB'de Arıcılık Faaliyetlerine İlişkin Verilen Destekler ve Uygulanan Yasal Programlar

Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi (EPRS)'nin 2017 yılında tamamlamış olduğu araştırmaya göre AB arıcılık sektörünün karşılaştığı temel zorluklar; salgın hayvan hastalıkları, kimyasal maddelere maruz kalma, bitki çeşitliliğindeki kayıplar, olumsuz iklim koşulları, doğa veya insan faktörleri nedeniyle arıların doğal habitatlarının bozulması ve arı kovanlarının üretim kapasitesini tehdit etmesi olarak özetlenmiştir. AB, arıcılık sektörünü 1997 yılından beri ulusal arıcılık programları aracılığıyla desteklemektedir.

Üye devletler AB yardımlarından yararlanabilmek için üç yıllık arıcılık programları oluşturmaktadır. Bu ulusal programların; sektörün durumu, programın amacı, uygulanacak tedbirler ve bunların uygulanması için gerekli maliyet, ulusal ve bölgesel düzeyde yıllara bölünmüş tahmini maliyetler ve finansman planı, uygulanabilir kanun, yönetmelik ve tebliğler, program çerçevesinde işbirliği yapılması öngörülen örgütler ve kooperatifler ile arıcılık programının yönetim ve değerlendirme düzenlerini içermesi istenmektedir.

Söz konusu sorunlara çözüm üretmek ve üreticilere destek olmak amacıyla ulusal arıcılık programında sekiz adet yardıma yer verilmektedir. Bu yardımlar 1308/2013 sayılı Tüzüğü'nün 55. Maddesi'nde şu şekilde belirtilmiştir:

1. Arıcılara ve arıcılık örgütlerine teknik yardım,
2. Hastalıklarla mücadele, özellikle *Varroasis* kontrolü,
3. Kovan hareketlerinin sağlanması,
4. Balın ve diğer arıcılık ürünlerinin analizi,
5. Kovanların yeniden gruplanması,
6. Uygulamalı araştırma,
7. Piyasa kontrolü
8. Piyasadaki arıcılık ürünlerinin kullanımını artırmak için kalitenin iyileştirilmesidir.

Üye devletler, bu yardımlardan kendileri için uygun olanı tercih edebilmektedirler. Bu çerçevede yaptıkları yardımların yarısı AB bütçesinden karşılanmaktadır. Program çerçevesinde AB fonlarının tahsisi, üye ülkelerin kovan sayılarına ve Avrupa Komisyonunun 2016/1102 Sayılı Uygulama Tüzüğü esaslarına göre yapılmaktadır. 2017-2019 Programında 28 üye ülke için ayrılan toplam fon miktarı 36 milyon €'dur. EPRS' nin araştırmasına göre, üye devletler ve bal üreticileri bu uygulamadan memnun olduklarını ve devam ettirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (EPRS, 2017).

3.2.3. AB'de Coğrafi İşaretli Ballar

Günümüz itibarıyla AB'de PDO tescilli balların sayısı 26'dır. Portekiz 9 adet balını tescil ettirmiştir. Bu toplam tescilli balların % 34'ünün Portekiz'e ait olduğu anlamına gelmektedir. Kovan varlığı ve bal üretimi ile birinci sırada yer alan İspanya'nın ise 5 adet tescilli balı bulunmaktadır. PDO başvuru aşamasında ise Bulgaristan, Polonya ve İspanya'ya ait üç adet bal bulunmaktadır (DOOR, 2018a) (Çizelge 1).

Çizelge 1: AB’de PDO Tescilli Ballar.

Numara	Tarih	Ülke	İsim
02187	23/01/2018	Hırvatistan	Slavonski Med
02142	15/09/2017	Yunanistan	Pefkothymarolo Kritis
01268	20/01/2017	İspanya	Miel Villuercas Ibores
01196	05/04/2016	İspanya	Miel de Liebana
00990	01/04/2014	İtalya	Miele Varesino
00943	21/01/2014	İspanya	Miel de Tenerife
0532	06/08/2013	Slovenya	Kraski Med
00850	31/01/2012	Litvanya	Miod z Sejnenszczyzny
0425	15/11/2011	Slovenya	Kocevski Gozdni Med
0776	12/03/2011	İtalya	Miele delle Dolomiti Bellunesi
0578	07/08/2010	Polonya	Podkarpacki Miod Spadziowy
0204	24/12/2005	Fransa	Miel de Sapin des Vosges
0243	11/06/2005	İspanya	Miel de Granada
0229	05/05/2005	Portekiz	Mel de Barroso
0195	23/10/2004	İtalya	Mielle della Lunigiana
0061	13/07/2000	Lüksemburg	Marque Nationale du Grand-Duche de Luxembourg
0066	06/06/2000	Fransa	Miel de Corse ; Mele di Corsia
0240	23/11/1996	Portekiz	Mel do Ribatejo Norte
0079	21/06/1996	İspanya	Miel de La Alcarria
0222	21/06/1996	Portekiz	Miel da Serra da Lousa
0234	21/06/1996	Portekiz	Mel do Parque de Montezinho
0244	21/06/1996	Portekiz	Mel das Terras Altas do Minho
0245	21/06/1996	Portekiz	Mel da Terra Quente
0250	21/06/1996	Portekiz	Mel da Serra de Monchique
0252	21/06/1996	Portekiz	Mel do Alentejo
0268	21/06/1996	Portekiz	Mel das Açares

Kaynak: (DOOR, 2018a).

AB’de sekiz adet bal PGI tescili almıştır. Bu balların üçü Polonya, üçü Fransa ve diğer iki bal da Slovenya ve İspanya tarafından tescil ettirilmiştir (Çizelge 2). Belçika’nın başvuru yaptığı *Miel Wallon* isimli bal dışında PGI tescili bekleyen bal bulunmamaktadır (DOOR, 2018b).

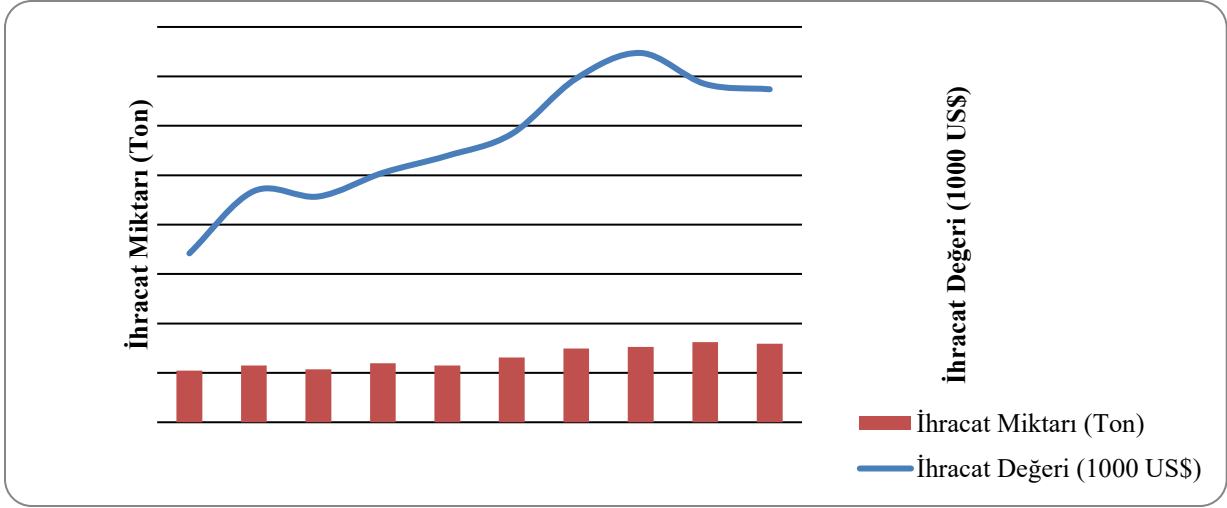
Çizelge 2. AB’de Mahreç İşareti (PGI) Tescilli Ballar.

Numara	Tarih	Ülke	İsim
01148	08/04/2015	Fransa	Miel des Cevennes
0801	22/11/2013	Slovenya	Slovenski Med
0619	16/06/2011	Polonya	Miod Drahimski
0607	13/07/2010	Polonya	Miod Kurpiowski
0449	31/05/2008	Polonya	Miod Wrzosowy z Borow Dolnoslaskich
0278	24/07/2007	İspanya	Miel de Galicia
0181	15/11/2005	Fransa	Miel de Provence
0150	14/05/2005	Fransa	Miel d’Alsace

Kaynak: (DOOR, 2018b).

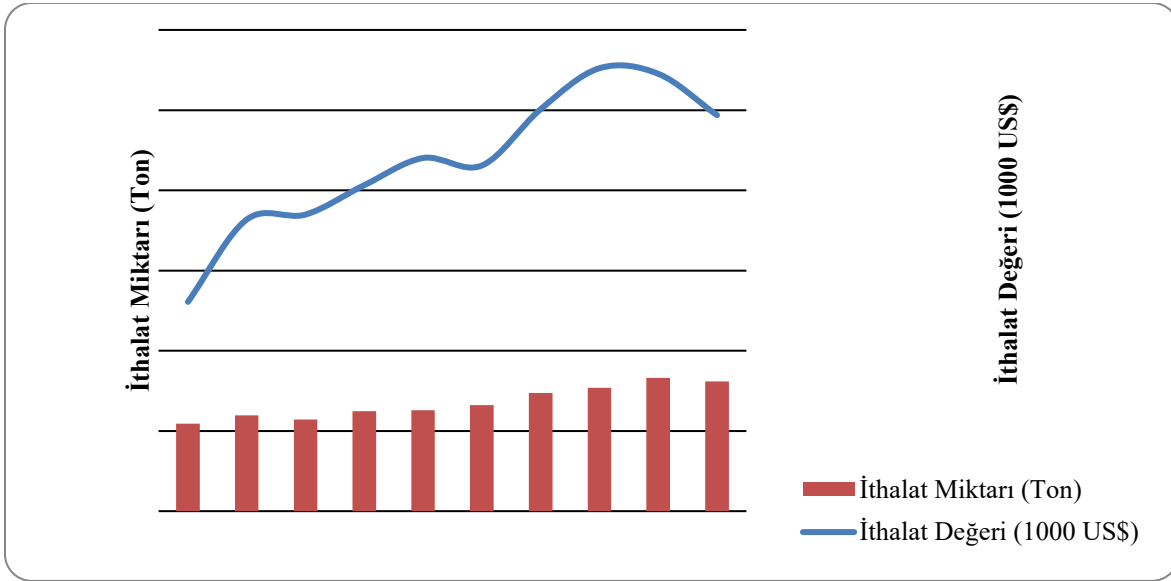
3.2.4. AB’de Bal Ticareti

AB’nin bal dış ticareti ile ilgili veriler incelendiğinde 2016 yılında Birliğin ihraç ettiği yaklaşık 159 bin ton baldan 6 milyon \$’dan fazla ihracat geliri elde ettiği görülmektedir (FAO, 2018b) (Şekil 2). AB’nin bal ihracatı ağırlıklı olarak İsviçre, Suudi Arabistan, Japonya, ABD ve Kanada’da yüksek kaliteli bal arayan pazarlardır. Ortalama ihracat fiyatı kilogram başına 5.77 Euro’dur.

Şekil 2. AB'nin Bal İhracat Miktarı ve Değeri (FAO, 2018b).

Dünyanın en büyük ikinci bal üreticisi olan AB aynı zamanda dünyanın en büyük bal ithalatçısı konumundadır. Bunun sebebi üretilen balın iç tüketime yetmiyor olmasıdır. 2015 yılında AB'nin balda kendine yeterlilik oranı % 60'dır (EC, 2016). İthal edilen balın yarısı Çin'den tedarik edilmektedir. Çin'den sonraki iki büyük bal tedarikçisi ise Meksika ve Ukrayna'dır. 2016 yılında AB ithal ettiği 323 bin 873 ton bal için 9 milyon 874 bin \$'dan fazla ödeme yapmıştır (FAO, 2018c) (Şekil 3).

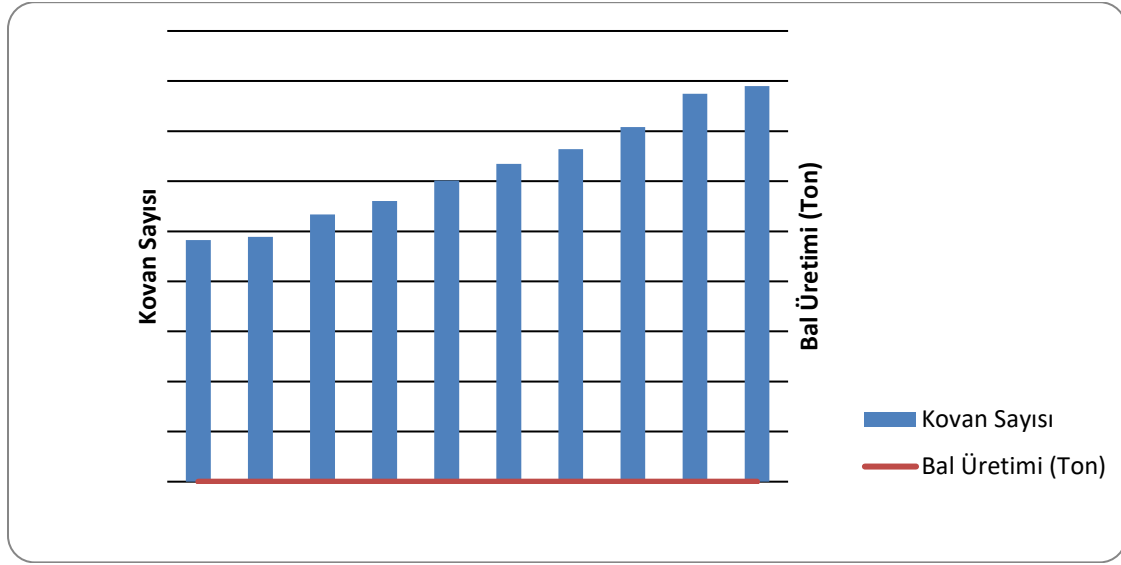
Şekil 3. AB'nin Bal İthalat Miktarı ve Değeri (FAO, 2018c).

İthal edilen balların ortalama birim fiyatı, balın menşesine göre değişmektedir. İthalatın yarısının gerçekleştirildiği Çin'den ithal edilen bal için; ortalama kilogram başına 1.58 € ödenirken, Türkiye'den ithal edilen bal için bu fiyat 3.99 €'ya çıkmakta, Yeni Zelanda'dan ithal edilen bal için ise 24.10 € gibi oldukça yüksek rakamlara erişebilmektedir (EC, 2013; EC, 2015; EC, 2016).

3.3. Türkiye ile İlgili Bulgular

3.3.1. Türkiye’de Kovan Varlığı ve Bal Üretimi

Türkiye, ılıman geçen kış mevsimi ve ilkbahardaki zengin florası ile arıcılığın geliştirilmesi açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir (Engindeniz ve ark., 2015). 2016 yılında toplam 7 milyon 900 bin 364 adet kovandan 105 bin 727 ton bal elde edilmiştir. Bazı yıllarda üretimde mevsimsel kayıplara bağlı düşüşler yaşanmış olsa da, son on yıllık dönemde genel olarak artış eğilimi izlenmektedir. Dünya genelinde kovan başına ortalama bal üretimi yaklaşık 20 kg civarındayken, Türkiye’de 13-17 kg arasındadır (TÜİK, 2018).

Şekil 4. Türkiye’de Kovan Sayısı ve Bal Üretim Miktarı (TÜİK, 2018).

2003 yılından itibaren arıcılık sektörünün sorunlarını çözmek ve üreticilere destek olmak amacıyla destekler verilmeye başlamıştır. Bu kapsamda; ana arı, bombus arı üretimi ve kullanımı, bal üretim desteği ve arılı kovan, ihracat desteklemeleri gibi bazı destekler verilmektedir (Çevrimli ve Sakarya, 2018). Bununla birlikte AB’de uygulanan ulusal programlar benzeri sistematik bir destekleme mekanizması bulunmamaktadır.

Organik bal üretimi Türkiye’de çok yaygın olmamakla birlikte, organik arıcılıkla uğraşan üretici sayısı artmaktadır. 2016 yılında organik arıcılıkla uğraşan 276 kişi, 40 bin 371 kovandan 349 ton organik bal elde etmiştir. Organik tarım kapsamında kovan başına 5 TL ve hayat sigortasında prim bedelinin % 50’si de devlet tarafından desteklenmektedir.

3.3.2. Türkiye’de Coğrafi İşaretli Ballar

Türkiye’de 2018 yılı Kasım ayı itibariyle coğrafi işaret tescili almış dört adet bal bulunmaktadır (Türk Patent, 2018). Tescilli balların dördü de menşe adı ile tescillenmişlerdir. Coğrafi işaretli dört baldan üçünün tescili ilgili illerin “arı yetiştirici birlikleri” tarafından yaptırılmıştır. Pervari Balı 2003 yılında ilk tescillenen bal olmuştur. 2017 yılında Ardahan Çiçek Balı, 2018 yılında ise Kars Balı ve Muğla Çam Balı tescillenmişlerdir (Çizelge 3). Başvurusu yapılmış ve inceleme sürecinde olan balların sayısı ise yedidir. Başvuru bekleyen ballar arasında Karadeniz’in meşhur Anzer Yaylası’nda üretilen Anzer Balı da bulunmaktadır. Türkiye’nin AB tarafından tescillenmiş ya da başvurusu yapılmış balı ise bulunmamaktadır.

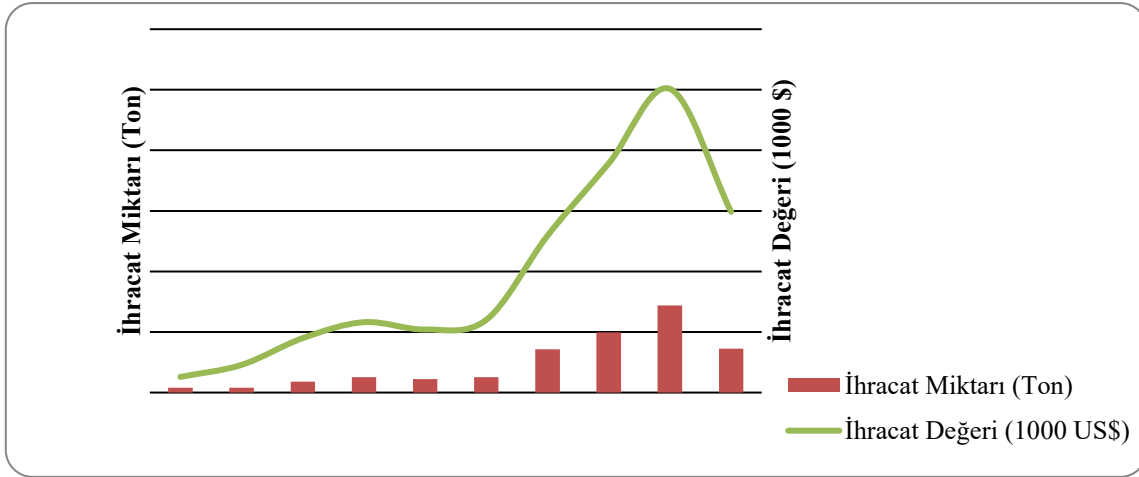
Çizelge 3: Türkiye’de Coğrafi İşaret Tescilli ve Başvurusu Yapılmış Ballar

Numara	İsim	Türü	Durum	Tarih	Başvuru Yapan
C2003/017	Pervari Balı	Menşe	Tescilli	27/05/2003	Siirt İl Özel İd.
C2013/076	Ardahan Çiçek Balı	Menşe	Tescilli	01/06/2017	Ardahan İli Arı Yet. Bir.
C2016/112	Kars Balı	Menşe	Tescilli	10/08/2018	Kars İli Arı Yet. Bir.
C2007/013	Muğla Çam Balı	Menşe	Tescilli	15/08/2018	Muğla İli Arı Yet. Bir.
C2017/003	Marmaris Çam Balı	Menşe	Başvuru	13/01/2017	Marmaris Ticaret Odası
C2011/034	Anzer Balı	Mahreç	Başvuru	26/05/2011	Rize İkizdere Anzer Ballı Köyü TKK.
C2017/101	Ağrı Balı	Menşe	Başvuru	11/08/2017	Ağrı İli Arı Yet. Bir.
C2017/192	İspir Balı	Menşe	Başvuru	10/11/2017	Atatürk Üni. İspir Hamza Polat MYO
C2017/197	Doğanyurt Kestane Balı	Menşe	Başvuru	22/11/2017	Doğanyurt Belediye Başkanlığı
C2017/229	Düzce Kestane Balı	Mahreç	Başvuru	11/12/2017	Düzce İl Gıda Tar. ve Hay. Müd.
C2017/249	İmranlı Kızıldağ Kekik Balı	Mahreç	Başvuru	26/12/2017	İmranlı Kaymakamlığı

Kaynak: (Türk Patent. 2018).

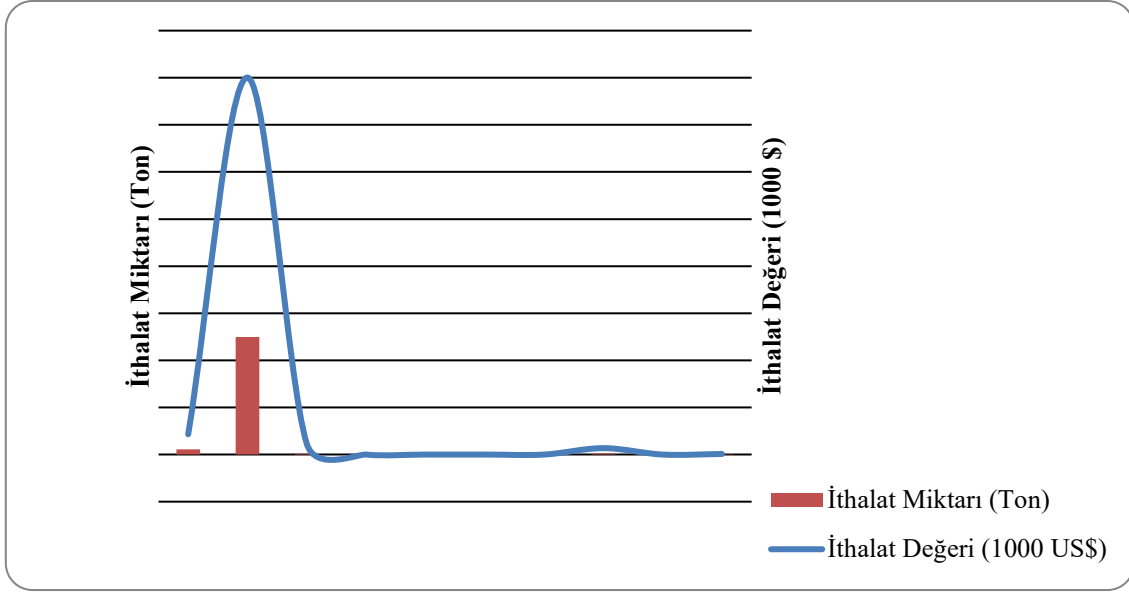
3.3.3. Türkiye’nin Bal Ticareti

Türkiye’de üretilen balın yaklaşık % 98’i yurtiçinde tüketilmekte, % 2’lik kısmı ise dışarıya konu olmaktadır (Engindeniz ve ark., 2015). On yıllık sürede bal ihracatı genel olarak artış göstermektedir (Şekil 5). 2007 yılında 398 ton olan ihracat miktarı 2016 yılında 3623 tona ulaşmıştır. Türkiye, 2016 yılında ihraç ettiği 3623 ton baldan 14 milyon 926 bin \$ ihracat geliri elde etmiştir (FAO, 2018g).

Şekil 5. Türkiye’nin Bal İhracat Miktarı ve Değeri (FAO, 2018g)

İhracat miktarı ile karşılaştırıldığında bazı yıllar hiç ithalat yapılmazken, ithalat yapılan yıllarda da miktarın önemsiz olduğu görülmektedir (FAO, 2018g) (Şekil 6).

Şekil 6. Türkiye'nin Bal İthalat Miktar ve Değeri (FAO, 2018g).

4. Sonuç ve Öneriler

Dünyanın önemli bal üreticilerinden olan AB ve Türkiye'deki, coğrafi işaret uygulamaları ve bal üretim ve ticareti açısından mevcut durum, sektöre verilen destekler ve uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin kayda değer miktarda bal üretiminin olduğu ve bu üretimin iç tüketimde değerlendirilip, uluslararası piyasalarda hak ettiği yeri bulamadığı görülmektedir.

Genel nitelikleri itibarıyla üretimi, kaynağı gibi bir takım yerel niteliklerine bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunmasını amaçlayan coğrafi işaret tescilinde, Türkiye'de her ilin hatta her ilçenin belli bir ürünün üretimine kaynak teşkil ettiği ve bu ürün ile ünlenmiş olduğu bir gerçektir. AB ile karşılaştırıldığında Türkiye'de coğrafi işaret uygulaması ve sağladığı avantajlardan yeteri kadar yararlanılmadığı ifade edilebilir. Bu durum bal üretim ve ticareti açısından da geçerlidir.

Coğrafi işaretlerin ürüne piyasa kimliği kazandırması ve ürünü farklılaştırması, ürüne korunmadığı duruma göre daha yüksek bir fiyat verilmesini sağlamaktadır (Pektaş ve ark., 2018). Yine, yerel ürünlerin uluslararası pazarlara çıkmasında da coğrafi işaretler etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Özsoy, 2015). Sahip olduğu zengin flora ve farklı arı ekotipleri Türkiye'nin farklı bölgelerinde kendine özgü ve bilinir bal çeşitleri üretimine olanak tanımaktadır. Çeşitliliğinin yanı sıra bal üretim miktarı da yüksek olmasına rağmen ballar coğrafi işaret tescili ile istenilen düzeyde korunmamaktadır. AB, 34 adet balı coğrafi işaret tescili ile korurken; Türkiye'de coğrafi işaret korumasında olan sadece dört adet bal bulunmaktadır. Coğrafi işaretli bal sayısının az olmasının yanında, TPMK tarafından tescil edilen coğrafi işaretler sadece Türkiye için bir koruma sağlamakta, ulusal sınırların dışında bir koruma sağlamamaktadır (Esen, 2016).

AB üretim miktarı ile dünyanın ikinci büyük bal üreticisi olmasına rağmen iç tüketimini karşılayamadığından aynı zamanda dünyanın en büyük bal ithalatçısı konumundadır. Türkiye ise balda net ihracatçı konumda olmasına rağmen ihracat rekabet gücü itibarıyla dezavantajlı konumdadır (Sarıçoban, 2016; TEPGE, 2019). Türkiye, gerek coğrafi yakınlığı gerek aday ülke olması itibarıyla yıllardır devam eden ikili ticari anlaşmalarla AB için önemli bir bal tedarikçisi olma potansiyeli taşımaktadır. Bu potansiyelin iyi değerlendirilebilmesi için balların kalitesi artırılmalı ve AB ölçeğinde coğrafi işaretlerle korunması sağlanmalıdır.

Türkiye'de balların kalitesinin artırılabilmesi için öncelikle arıcılığın yıllardır süregelen bazı önemli sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Bu sorunların en başında üretici düzeyinde karşılaşılan ve diğer sorunların da büyük ölçüde kaynağını oluşturan teknik konular gelmektedir. Üretilen balın kalitesi üretimden bal sağımına kadar kullanılan ekipmanın niteliğine bağlıdır. Bu nedenle arıcıların teknik donanımları konusunda bilgi sahibi olmaları ve iyi seçim yapmaları gerekmektedir (Saner ve ark., 2011). Bal üretimi ile ilgili bir diğer önemli bir sorun ise standardizasyondur. Arıcılık Yönetmeliği'nde standartlar getirilmiş olmasına rağmen uygulamada bu standartlara uyulmamaktadır.

Özellikle sahte bal olarak tabir edilen standart dışı üretim ile ilgili olarak sektör ciddi bir sorun yaşamaktadır. Bunun yanında her alanda olduğu gibi arıcılıkta da yeterli ve etkin bir denetim olamaması standart dışı üretim potansiyelini artırmaktadır (Ünye Ticaret Borsası, 2014; Çukur ve ark., 2016).

Başta bal olmak üzere arı ürünleri yıkanabilir, temizlenebilir veya ayıklanabilir maddeler olmaması nedeniyle saflık, temizlik ve kalite bakımından özenle korunması gereken besin maddelerinin başında gelmektedir. Arı hastalık ve zararlılarına karşı mücadelede bilinçsiz kullanılan ilaçlar, kalıntı sorununa yol açmakla, gerek üretici gerekse tüketici bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Üretimden pazarlamaya kadar geçen safhalarda hijyenik koşullara dikkat edilmesi yani fiziksel, kimyasal ve biyolojik kirliliğe karşı gereken önlemlerin alınması gerekmektedir (Saner ve ark., 2011; Bingöl ve Erkan, 2014; Çukur ve ark., 2016).

Balın kalitesinin artırılması yanında dünya ortalamasının altında kalan kovan veriminin de yükseltilmesi gerekmektedir. Ana arı ve erkek arı üretimine gereken önem verilmelidir (Seven ve Akkılıç, 2005; Ünye Ticaret Borsası, 2014). Bal üretiminin verimi, kalitesi ve sürdürülebilirliği doğrudan ülkenin yeşil alan ve bitki örtüsü varlığına bağlıdır. Bu nedenle insanlara çevre bilinci aşılanmalı, özellikle çiçeklenme döneminde bilinçsiz ve yüksek miktarlarda yapılan ilaçlamaların arı kovanlarında büyük kayıplara neden olduğuna dikkat çekilmelidir.

Özellikle bal pazarlanmasının üreticilerin temel sorunu olduğu bilinmektedir. Genellikle üreticilerin balı doğrudan tüketiciye satmayı tercih etmeleri, kooperatiflerin pazarlamada etkin rol almalarını engellemekte ve bal fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Üreticilerin özellikle kooperatif ve birlik çatısı altından örgütlenmeleri teşvik edilmelidir (Saner ve ark., 2011; Engindeniz ve ark., 2016). Örgütlenme coğrafi işaret tescili için de son derece önemlidir. AB’de bal üreticilerinin % 72’si örgütlüdür (EPRS, 2017). Birliğin sektöre verdiği yardımlarda da örgüt ve kooperatiflere yönelik teknik yardımın birinci sırada olduğu görülmektedir (EC, 2016). AB’de coğrafi işaret tescili başvuruları çoğunlukla örgüt ve kooperatifler tarafından yapılmaktadır. Türkiye’de de coğrafi işaret sahibi balların tamamı birlikler tarafından tescil ettirilmiştir.

Türkiye’de coğrafi işaret tescili için yapılan başvuruların sonuçlandırılması uzun süreler alabilmektedir. Sürecin uzamasında, tescili talep edilen ürünün ayırt edici özelliklerini gösterir bilimsel çalışmaların nicelik ve nitelik bakımından az sayıda olmasının da etkisi vardır (Kantarıcı, 2017). Bu noktada üniversitelere yapacakları çalışmalar ile yol gösterici olma görevi düşmektedir.

AB ve Türkiye’de arıcılık sektörünün temelde benzer sorunlar ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. AB’nin bu sorunlar ile baş etmek amacıyla uygulamakta olduğu ulusal programlar ve verdiği destekler üreticileri ve sektörü memnun etmektedir. AB, iç tüketimini karşılayamıyor olmasına rağmen İsviçre, ABD, Kanada gibi kaliteli bal arayan pazarlara, yüksek fiyatlara bal ihraç etmektedir. AB’nin bu başarısında izlediği program ve desteklerin yanında coğrafi işaret sisteminin de itici bir güç görevi gördüğü açıktır.

Türkiye’nin mevcut potansiyelini en etkili şekilde değerlendirerek AB ve diğer kaliteli bal tercih ve talep eden pazarlara yüksek fiyatlarla bal ihraç edebilmesinde coğrafi işaret korumasını kullanması aynı zamanda sektörün sorunlarını çözmeye yardımcı bir araç görevi de görebilecektir. Bu bakımdan AB’nin izlediği politikalar Türkiye’ye yol gösterici niteliktedir.

Kaynakça

- Aytüre, S. (2017). Avrupa Birliği’nin arıcılık ve bal politikası. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52, 687-704.
- Balaban, S. T. (2016). Ekonomik açıdan coğrafi işaretler. *FMR Dergisi*, 1, 57-62.
- Başaran, D. (2016). *Kırsal kalkınmada coğrafi işaretlerin etkisi: Gaziantep ve Siirt illeri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği Programı, Antalya, Türkiye.
- Becker, T., & Staus, A. (2009). European food quality policy: the importance of geographical indications, organic certification and food quality insurance schemes in european countries. *Estey Central Journal of International Law and Trade Policy*, 1, 111-130.
- Bingöl, M., & Erkan, C. (2014) Van ili arı hastalıkları ve zararlılarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(2): 168-174.

- Çalışkan, V., & Koç, H. (2012). Türkiye'de coğrafi işaretlerin dağılışı özelliklerinin ve coğrafi işaret potansiyelinin değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 28, 193-214.
- Çevrimli, M., & Sakarya, E. (2018). Türkiye arıcılık sektöründe mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 15, 58-67.
- Çukur, F., Yücel, B., & Demirbaş, N. (2016). AB ve Türkiye'de Arıcılık Faaliyetlerine Yönelik Gıda Güvenliği Uygulamaları: Sorunlar ve Öneriler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 22, 87-95.
- Demirbaş, N., Oktay, D., & Tosun, D. (2006). AB sürecindeki Türkiye'de gıda güvenliği açısından geleneksel gıdaların üretim ve pazarlanması. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10, 47-55.
- Doğan, B., & Gökova, U. (2012). geographical indications: the aspects of rural development and marketing trough the traditional products. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 62, 761 – 765.
- Doğan, S. (2015). Coğrafi işaret korumasının gelişmekte olan ülkeler için önemi. *NWSA Social Science*, 10, 58-75.
- DOOR, (2018a). AB'de PDO tescilli ve başvurusu yapılmış ballar. <http://ec.europa.eu> Erişim Tarihi: 31.10.2018.
- DOOR, (2018b). AB'de PGI tescilli ve başvurusu yapılmış ballar. <http://ec.europa.eu> Erişim Tarihi: 31.10.2018.
- EC, (2013). European Commission DG Agriculture and Rural Development Evaluation of Measures for the Apiculture Sector Final Report. July.
- EC, (2015). Honey Market Presentation. European Commission.
- EC, (2016). Report From the Commission to the European Parliament and the Council. European Commission, Brussels.
- EC, (2018). http://ec.europa.eu/agriculture/foodqual/quali1_en.htm European commission. Erişim Tarihi: 07.11.2018.
- Engindeniz, S., Uçar, K., & Başaran, C. (2015). *Türkiye'de Bal Üretimi ve Pazarlanmasındaki Gelişmeler*. İç Anadolu Bölgesi, 2. Tarım ve Gıda Kongresi, Poster, 28-30 Nisan, Nevşehir.
- Engindeniz, S., Markovic, T., Uçar, K., Engindeniz, D., & Kokot, Z. (2016). *Recent developments in honey production and marketing of Turkey and Serbia*. 5th International Mugla Beekeeping and Pine Honey Congress, November 1-5, Mugla.
- Esen, Ş. (2016). Bir farklılaşma stratejisi olarak coğrafi işaretler ve Türkiye incelemesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi İlimler Fakültesi Dergisi*, 7, 447-464.
- EPRS, (2017). The EU's Beekeeping Sector. European Parliamentary Research Service, PE 608.786, October.
- EUR-LEX, (2018). Geographical indications and designations of origin. <https://eur-lex.europa.eu> Erişim Tarihi: 07.11.2018.
- FAO, (2018a). 2016 Yılı AB ülkelerinin kovan sayıları. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 06.11.2018.
- FAO, (2018b). AB'nin bal ihracat miktarı ve ihracat değeri. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 06.11.2018.
- FAO, (2018c). AB'nin bal ithalat miktarı ve ithalat değeri. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 06.11.2018.
- FAO, (2018d). AB'nin kovan sayısı ve bal üretim miktarı. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 06.11.2018.
- FAO, (2018e). Dünyada 2016 yılı bal ithalat ve ihracat değeri. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 14.11.2018.
- FAO, (2018f). Dünyada 2016 yılı kovan sayısı ve bal üretimi. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 09.11.2018.
- FAO, (2018g). Türkiye'nin bal ihracat ve ithalat miktarları ve değerleri. <http://www.fao.org> Erişim Tarihi: 01.11.2018.
- Gökova, Ü. (2007). Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21, 141-160.
- Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A., & Doğan, H., G. (2017). Türkiye'de coğrafi işaretlerle ilgili uygulamada yaşanan sorunlara sınıai mülkiyet kanun tasarısı çerçevesinden bir bakış. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13, 129-145.

- Kantarıcı, S. (2017). Türkiye’de coğrafi işaret kavramına genel bakış. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, 203-210.
- Kantaroğlu, M., & Demirbaş, N. (2018). *Türkiye’de coğrafi işaretli gıda ürünleri üretim potansiyelinin değerlendirilmesi*. 8. IBANESS Kongreler Serisi, 21-22 Nisan, Plovdiv, Bulgaristan, 514-520.
- Karadal, F., & Yıldırım, Y. (2012). Balın kalite nitelikleri, beslenme ve sağlık açısından önemi. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 9, 197-209.
- Kop, P., Sautier, D., & Gerz, A. (2006). Origin-based products: lessons for pro-poor development. royal tropical institute (kit) amsterdam kit development, policy and practice, *French Agricultural Research Centre for International Development (CIRAD)*, 75-89.
- Mutlu, C., Erbaş, M., & Arslan, T. S. (2017). Bal ve diğer arı ürünlerinin bazı özellikleri ve insan sağlığı üzerine etkileri. *Akademik Gıda*, 15, 75-83.
- Niyaz, Ö., C., Demirbaş, N. (2017). Arı ürünleri tüketicilerinin genel özellikleri ve tüketim tercihleri: Çanakkale ili örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23, 255-262.
- Orhan, A. (2010). Yerel değerlerin turizm ürününe dönüştürülmesinde coğrafi işaretlerin kullanımı: İzmit pişmaniyesi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21, 243-254.
- Özgür, D. (2011). *Coğrafi işaretlerin korunması: Avrupa Birliği’ndeki hukuki çerçeve ve Türkiye uygulaması*. (Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Çalışmaları Programı, İzmir, Türkiye.
- Özsoy, T. (2015) Coğrafi işaretleme katma değer oluşturmada bir araç olarak kullanımı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 31-46.
- Pektaş, G.Ö., Kahraman, C., Alkan, G. (2018) Türkiye’de Coğrafi İşaretler ve İhracat Pazarlaması Açısından Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23, 65-82.
- Rangnekar, D. (2004). *The Socio-Economics of Geographical Indications A Review of Empirical From Europe*. Warwick University, United Kingdom, Issue Paper No:8.
- Resmi Gazete, (2017). Sınai Mülkiyet Hakkı Kanunu. Yayımlandığı Tarih:10/01/2017, No: 6769.
- Reviron, S., Thevenod-Mottet, E., & El Benni, N. (2009). *Geographical Indications: Creation and Distribution of Economic Value in Developing Countries*. NCCR Trade Working Paper.
- Saner, G., Yücel, B., Yercan, M., Karaturhan, B., Engindeniz, S., Çukur, F., & Köseoğlu, M. (2011). *Organik ve Konvansiyonel Bal Üretiminin Teknik ve Ekonomik Yönden Geliştirilmesi ve Alternatif Pazar Olanaklarının Saptanması Üzerine Bir Araştırma: İzmir İli Kemalpaşa İlçesi Örneği*. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Ankara.
- Sarıçoban, K. (2016) *Ülkelerin ihracat rekabet güçlerinin belirlenmesi: Türkiye ve G-20 ülkelerinin karşılaştırmalı analizi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta.
- Semerci, A. (2017). Türkiye arıcılığının genel durumu ve geleceğe yönelik beklentiler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22, 107-118.
- Seven, İ., & Akkılıç, M. (2005). Elazığ’daki arıcılık işletmelerinin üretim ve pazarlama problemlerinin tespiti ve çözüm önerileri. *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 45, 41-52.
- Tekelioğlu, Y. (2008). Yöresel ürünler, coğrafi işaretler ve Türkiye uygulamaları. *Gastro, Kasım – Aralık*, 118-121.
- TEPGE, (2019) *Tarım Ürünleri Piyasaları, Arıcılık*. Ankara.
- TPE, (2015). Ulusal Coğrafi İşaret Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı 2015-2018. Türk Patent Enstitüsü.
- TÜİK, (2018). Türkiye’de Arıcılık Yapılan İşletme Sayısı, Eski ve Yeni Kovan Sayıları ve Bal Üretimi. <http://tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 01.11.2018.
- Türk Patent, (2018). Coğrafi İşaret Tescilli ve Başvurusu Yapılmış Ballar. <http://www.turkpatent.gov.tr> Erişim Tarihi: 01.11.2018.
- UNCTAD, (2015). *Why Geographical Indications for Least Developed Countries?* United Nations Conference on Trade and Development.
- Ünye Ticaret Borsası, (2014). *Arıcılık ve Bal Raporu*. Kasım.